

TÜRKİYE’NİN AVRUPALILAŞMASI VE LGBTİ HAKLARI

Gözde YILMAZ*
Araştırma Makalesi

Öz

Avrupa Birliği (AB) ayrımcılıkla mücadele konusunda gelişmiş bir yapıya sahip olmasıyla beraber LGBTİ hakları da bu çerçevede ele alınmıştır. AB aday ülkeleri de bu rejimin bir parçası olmaları ve ilgili politika alanlarında reform yapmaları konusunda AB talepleriyle karşılaşmaktadır. Türkiye de bir AB aday ülkesi olarak bu durumdan bağımsız değilken ülkede LGBTİ haklarında 2000’ler süresince bir gelişme yaşanmamış ve hatta bu alan ayrımcılığın sıklıkla tecrübe edildiği bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Bu makale 2000’li yıllarda hızını arttıran Avrupalılaşma reformları süresince Türkiye’de LGBTİ haklarında herhangi bir gelişme olmadığını ortaya koymakta ve bunun nedenlerini incelemektedir. Makalenin ana argümanı AB’nin bu hassas konudaki etkisizliğinin ve 2000’ler boyunca tek başına iktidar partisi olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)’nin LGBTİ ile ilgili konulardaki olumsuz zihniyet yapısının LGBTİ haklarındaki durağanlığın nedeni olduğudur.

Anahtar Kelimeler: *Avrupalılaşma, Ayrımcılıkla mücadele, LGBTİ Hakları, Türkiye*

Europeanization of Turkey and LGBTI Rights

Abstract

The European Union (EU) has established an advanced regime for non-discrimination and LGBTI rights have been included within this regime. EU

---

* Doç. Dr., Atılım Üniversitesi, gozde.yilmaz@atilim.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8876-953X.
Makalenin Gönderilme Tarihi: 02/08/2019 Kabul Edilme Tarihi: 18/05/2020

candidate states are expected to be a part of this regime and launch Europeanizing reforms in the area. While, as an EU candidate state, Turkey is not immune from this, LGBTI rights have remained an area without any reform in the 2000s and even an area full with discrimination experiences. This article examines why there emerged no reforms during the increasing Europeanizing reforms in Turkey in the 2000s. The main argument is that the reasons of inertia in LGBTI rights in the 2000s' Turkey are the incapability of the EU for driving reforms and the negative mindset of the AKP regarding LGBTI-related issues.

Keywords: *Europeanization, LGBTI Rights, Non-discrimination, Turkey*

Giriş

Avrupa Birliği (AB) zaman içerisinde ayrımcılık karşıtı bir rejim kurma konusunda oldukça başarı göstermiş ve bu konuda AB aday ülkelerinde de bir dönüşüm yaşanması için çaba göstermiştir. Aday ülkelerdeki ayrımcılıkla mücadelede yasal dönüşümü dikkatle takip ederken uygulama konusuna da dikkat çeken AB bu konudaki hassasiyetini ortaya koymuştur. Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans, Interseks (LGBTI) hakları da AB'nin ayrımcılıkla mücadele konusunda ilerleme talep ettiği alanlardan birini teşkil etmektedir.

AB aday ülkesi olmasına rağmen Türkiye'de LGBTI hakları oldukça kısıtlı bir gelişme göstermiş ve hatta ayrımcılığın tecrübe edildiği alanlardan biri olarak öne çıkmıştır.¹ Öyle ki 2019 yılında Uluslararası LGBTI Derneği'nin LGBTI hakları konusunda Avrupa'daki ülkelerin sıralamasını yaptığı araştırmasında Türkiye en kötü ülkeler arasında Azerbaycan sonrasında ikinci sırada yer almıştır.²

İlginç bir şekilde, Türkiye'de ayrımcılıkla mücadele rejimi içerisinde yer alan engelli hakları gibi alanlardan bazıları 2000'lerde reformlara konu olurken, LGBTI hakları gibi bazı alanlarda kısıtlı bir gelişme görülmektedir.³ Sonuç olarak, ortaya çıkan resim Türkiye'de ayrımcılık karşıtı mücadele alanlarındaki reformların selektif bir şekilde uyarlanması ve uygulanmasıdır.

¹ Kurban, Dilek. Country Report Non-discrimination Turkey 2018, European Network of Legal Experts in Gender Equality and Non-discrimination, European Commission, 2018; Muedini, Fait. *LGBTI Rights in Turkey Sexuality and the State in the Middle East*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2018).

² "Türkiye LGBT+ Hakları Konusunda En Kötü Ülkeler Arasında," T24, Mayıs 14, 2019, Erişim Tarihi, Temmuz 28, 2019, <https://t24.com.tr/haber/turkiye-lgbt-haklari-konusunda-en-kotu-ulkeler-arasinda,821291>

³ Evsen, Mehmet. "Disability Rights in Turkey: Time for Change," *Turkish Policy Quarterly* 13, no.4 (2015): 165-171; Muedini, *LGBTI Rights in Turkey*.

LGBTİ hakları Türkiye’de oldukça çatışmalı bir alan olmakla beraber cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine dayalı ayrımcılık konusu da farklı zihniyetlerin çatıştığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonuç olarak, LGBTİ hakları son yirmi sene göz önüne alındığında doğrudan bir gelişmeye sahne olmamış aksine ayrımcılığın sıklıkla tecrübe edildiği bir alan olarak ortaya çıkmıştır.

Tüm bu gelişmeler ışığında, bu makale 2000’lerde Avrupa ayrımcılıkla mücadele rejiminin bir parçası olan Türkiye’de LGBTİ haklarına odaklanmakta ve bu alanda doğrudan bir değişimin gözlenmediğini ortaya koymaktadır. Makale LGBTİ haklarındaki bu durağanlığı yerel etkenlere bağlamaktadır ve başat olarak ülkeyi neredeyse son yirmi yıldır tek başına iktidar olarak yöneten Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)’nin LGBTİ haklarına gösterdiği direncin bu duruma neden olduğunu öne sürmektedir. Cinsel yönelim, cinsiyet kimliği ve LGBTİ hakları konusundaki muhafazakâr AKP’nin zihniyeti parti temsilcileri ve liderlerinin söylemlerinde yansıtılmaktadır ve bu duruma makale dikkat çekmektedir.

Makale öncelikle Türkiye ve Avrupalılaştırma konusundaki gelişmeleri tartışmakta ve sonrasında AB ve Türkiye’de ayrımcılıkla mücadele rejimini ele almaktadır. Sonrasında Türkiye’de LGBTİ haklarındaki gelişmeleri Avrupalılaştırma kapsamında ele alan makale bu durumu bir sonraki bölümde AB Şartlılık İlkesi ve iktidar partisi AKP’nin LGBTİ konusundaki zihniyetine odaklanarak açıklamaktadır. Son olarak, makale sonuç bölümünde bulgular özetlenmektedir.

I. Katılım Avrupalılaştırması ve Türkiye

Avrupalılaştırma meselesi, önce AB üye ülkeleri ve sonrasında AB’nin ötesinde, Avrupa düzeyindeki politika ve kurumların yerel siyaset ve politikalarına etkisini inceleyen bir alan olarak son yıllarda literatürde yerini almıştır.⁴ Aday ülkeleri konu alan katılım Avrupalılaştırması veya aday ülke Avrupalılaştırması Avrupalılaştırma literatürü ile ilişkilendirilen üye ülke Avrupalılaştırmasından farklı bir alan olarak AB genişleme sürecinin hız kazanmasıyla ortaya çıkmıştır. Özellikle büyük patlama olarak adlandırılan Orta ve Doğu Avrupa’ya genişleme süreciyle birlikte literatürdeki ilgi aday ülkelerin katılım Avrupalılaştırmasına odaklanmıştır. Bu konuda hızla artan araştırmalara rağmen, literatür AB şartlılık ilkesine ve ulusal uygulama maliyetleri ve veto odaklarını içeren yerel etkenlerin engelleyici etkisine

⁴ Schimmelfenning, Frank, and Ulrich Sedelmeier, eds. *The Europeanisation of Central and Eastern Europe*. (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005): 5.

dayanan AB bağımlı yukarıdan aşağıya yaklaşımların baskın olması ile kısıtlı kalmıştır.⁵ Bu yukarıdan aşağıya araştırma dizaynları AB'nin yerel değişime etkisine pozitif anlamda önyargılı bir şekilde yaklaşmakta ve süreçteki herhangi bir durulmayı elit seviyesindeki iç muhalefete dayandırmaktadır ki bu da farklı bir takım etkenlerin olası etkisini göz ardı etmeye neden olmaktadır.

Türkiye'nin Avrupalılaşıma süreci incelendiğinde AB-Türkiye ilişkilerindeki seyri takip ettiği ve inişli çıkışlı bir yol izlediği gözlemlenmektedir. AB'nin Türkiye'nin katılım sürecinde olan kararlılığı ve güvenilirliği AB Şartlılığına yansımakta ve dolayısıyla Avrupalılaşıma sürecini de yakından etkilemektedir.⁶ 2005 yılına kadar AB'nin Türkiye'ye olan etkisini belirleyen başlıca kaynak olan AB şartlılığının güvenilirliği sağlam olmakla beraber daha sonrasında AB'nin Türkiye'nin katılım sürecine olan bağlılığı ve taahhütlerini yerine getirme kapasitesi zayıflamıştır.⁷ Bununla birlikte, 2000'lerin ilk yarısında Türkiye bir çok reforma sahne olmuş, fakat bu reformlar 2000'lerin ikinci yarısında yavaşlamıştır.⁸

İlginçtir ki 2000'lerin ikinci yarısında reform sürecinde bir çok alanda yavaşlama ve hatta durma yaşanırken, azınlık hakları gibi bazı alanlarda reformlar devam etmiştir ki bunun başlıca sebebi de AB etkisinden ziyade yerel faktörlerin öne çıkmasıdır.⁹ Türkiye'nin Avrupalılaşmasını inceleyen bazı çalışmalar Avrupalılaşıma sürecinin dinamiklerinden AB şartlılık ilkesi yerine yerel etkenlerin süreci ciddiyle etkilediğini öne sürmüştür.¹⁰ Bu

⁵ Schimmelfenning, Frank, and Ulrich Sedelmeier, eds. *The Europeanisation of Central and Eastern Europe*. (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005). Yılmaz, Gözde. "EU Conditionality is Not the Only Game in Town! Domestic Drivers of Turkey's Europeanization," *Turkish Studies* 15, no. 2 (2014): 303-321.

⁶ Yılmaz, "EU Conditionality is Not the Only Game in Town!"

⁷ Aydın Düzgit, Senem and Gergana Noutcheva. "Lost in Europeanisation: the Western Balkans and Turkey," *West European Politics* 35, no. 1(2012): 59-79; Tocci, Nathalie. "Europeanisation in Turkey: trigger or anchor for reforms?" *South European Society and Politics*, 10, no.1 (2005), 73-83; Yılmaz, Gözde. "From Europeanisation to de-Europeanisation: the Europeanisation process of Turkey in 1999-2014," *Journal of Contemporary European Studies* 24, no. 1 (2016): 86-100.

⁸ Alpan, Başak and Thomas Diez. "The Devil is in the 'Domestic'? European Integration Studies the Limits of Europeanization in Turkey," *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 16, no. 1 (2014): 1-10.; Yılmaz, ""From Europeanisation to de-Europeanisation."

⁹ Alpan and Diez 2014, "The Devil is in the 'Domestic'?"; Yılmaz, "EU Conditionality is Not the Only Game in Town!"

¹⁰ Alpan and Diez 2014, "The Devil is in the 'Domestic'?"; Kaliber, Alper. "Contextual and Contested: Reassessing Europeanization in the Case of Turkey," *International Relations* 37, no. 1 (2012): 52-73; Yılmaz, "EU Conditionality is Not the Only Game in Town!";

sebeple Türkiye AB şartlılık ilkesinin etkisinden bağımsız olarak yerel etkenlerin katılım Avrupalılaşmasına olan etkisini incelemek için önemli bir vaka olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye vakası dolayısıyla yukarıdan aşağıya AB’ye bağımlı yaklaşımların değil aşağıdan yukarıya yaklaşımların aday ülkelerdeki Avrupalılaşma süreçlerini incelemek açısından öne çıkmıştır. AB şartlılığının güvenilirliğinin ortadan kalkması veya fazlaca azalması nedeniyle Türkiye vakası reformların gerçekleşmesi, durması veya geriye gidişi konusunda yerel etkenlere odaklanmayı gerektirmektedir. Özellikle Türkiye’yi son yirmi yıl civarı iktidar partisi olarak yöneten AKP’nin siyasi tercihleri ve mutabakatı Avrupalılaşma reformlarında önemli bir faktör olarak öne çıkmıştır.¹¹ Bu makalenin de öne sürdüğü gibi, yerel etkenler, özellikle iktidar partisinin siyasi tercihleri ve kararlılığı, Türkiye’nin Avrupalılaşma sürecindeki reformlar konusunda belirleyici bir önemdedir.

II. Cinsel Yönelim ve Cinsiyet Kimliğine Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele, AB ve Türkiye

Ayrımcılıkla mücadele prensibi gerek uluslararası hukukta gerekse AB hukukunda öne çıkmakta ve bu konuda ciddi bir rejimin olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle AB’nin oluşturduğu ayrımcılıkla mücadele rejimi Avrupa çapında etkindir ve bu rejime AB’ye aday ülkelerin de eklenmesi hedeflenmektedir. Bu doğrultuda AB aday ülkeleri için İlerleme Raporlarında bir yol haritası belirlenirken AB de ayrımcılıkla mücadele konusundaki yasal dönüşümü desteklemekte ve hatta bu konuda baskı oluşturmaktadır.

AB’nin ayrımcılıkla mücadele rejimi incelendiğinde ırk, renk, etnisite, din veya inanç, dil, cinsiyet, cinsel yönelim, genetik özellikler, engellilik, yaş, azınlık, mal, doğum, siyasi veya herhangi farklı bir görüş, sosyal ve ekonomik köken gibi farklı etkenler temelli ayrımcılığın yasaklandığı görülmektedir.¹² Görüldüğü üzere AB çok geniş bir ayrımcılıkla mücadele prensibi benimsemiş ve oldukça farklı alanlarda ayrımcılık ihtimallerini yasaklamıştır.

Yılmaz, Gözde and Diğdem Soyaltın. “Zooming into the ‘Domestic’ in Europeanization: Promotion of Minority Rights and Fight Against Corruption in Turkey,” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 16, no. 1 (2014): 11–29.

¹¹ Yılmaz and Soyaltın, “Zooming into the ‘Domestic’.”

¹² European Commission, “Non-discrimination,” Erişim Tarihi: Temmuz 23, 2019, https://ec.europa.eu/info/aid-development-cooperation-fundamental-rights/your-rights-eu/know-your-rights/equality/non-discrimination_en

AB ayrımcılıkla mücadele rejimi öncelikli olarak istihdam alanında cinsiyet temelli ayrımcılık konusunda kısıtlı kalırken, sonrasında Amsterdam Antlaşması ile birlikte ırk, etnisite, din, engellilik, yaş ve cinsel yönelim gibi yeni unsurlar ayrımcılığa karşı mücadeleye eklenmiştir.¹³ Ayrıca AB'nin İşleyişine Dair Antlaşma içerisinde de cinsiyet, ırk veya etnik köken, din veya inanç, engellilik, yaş veya cinsel yönelim temelli ayrımcılıkla mücadele edileceği belirtilmiştir.¹⁴

AB'nin ayrımcılıkla mücadele prensibi geçmişten günümüze aslında birçok yönergenin kabulü ve AB Temel Haklar Şartı'nın bu prensibe yer vermesiyle oluşmuştur. 2000 yılından başlayarak bir çok yönerge AB tarafından kabul görmüştür: 2000 yılında kabul edilen ırk ve etnik köken temelli ayrımcılığa karşı olan yönerge ve din, inanç, engellilik, yaş ve cinsel yönelim konusundaki ayrımcılığa karşı olan yönerge; 2004 yılında kabul edilen mal ve hizmete ulaşım ve arzda kadın ve erkek arasındaki eşit muameleyi destekleyen yönerge; 2006 yılında istihdam ve meslek alanlarında kadın ve erkek arasında eşit muameleyi destekleyen yönerge; 2008 tarihli iş piyasası dışında yaş, engellilik, cinsel yönelim ve din veya inanç temelli ayrımcılığa karşı yönerge teklifi.¹⁵ Tüm bu yönergeler geniş bir alanda ayrımcılığı yasaklamıştır.

2009 yılında Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle bağlayıcı hale gelen AB Temel Haklar Şartı'nın da üçüncü bölümünde yer alan 21. maddede ayrımcılık detaylı temellere bağlanarak yasaklanmıştır: "Cinsiyet, ırk, renk, etnik veya sosyal köken, genetik özellikler, dil, din veya inanç,

¹³ EU Agency for Fundamental Rights and Council of Europe, *Handbook on European Non-discrimination law*, 2018, 21; Guiraidon, Virginie. "Equality in the Making: Implementing European Non-discrimination Law," *Citizenship Studies* 13, no.5 (2009): 527-549, 529.

¹⁴ Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union, *Official Journal of the European Union*, Erişim Tarihi: Temmuz 28, 2019, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016E/TXT&from=EN>

¹⁵ "Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin," *Official Journal of the EU*, L180, 19.07.2000; "Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation," *Official Journal of the EU*, L303/16, 02.12.2000; "Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation (recast)," *Official Journal of the EU*, L204/23, 26.07.2006; "Council Directive 2004/113/EC of 13 December 2004 implementing the principle of equal treatment between men and women in the access to and supply of goods and services," *Official Journal of the EU*, L373/37, 21.12.2004; "Proposal for a COUNCIL DIRECTIVE on implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of religion or belief, disability, age or sexual orientation," COM(2008)426 final, 02.07.2008.

siyasi veya herhangi başka bir görüş, bir azınlık grubuna üyelik, mal, doğum, engellilik, yaş veya cinsel yönelim temelli her türlü ayrımcılık yasaklanmıştır.”¹⁶ Görüldüğü üzere AB cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine dayanan ayrımcılığı AB topraklarında yasaklamış ve bu konuya aktif bir şekilde yön vermiştir. Sonuç olarak detaylı bir ayrımcılıkla mücadele rejimi AB tarafından oluşturulmuştur. Cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine dayalı ayrımcılık da AB içerisinde ayrımcılıkla mücadele rejiminin oluşturulması sürecinde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de ayrımcılık yasağı konusu ele alındığında çeşitli mevzuatlar bulunmakla beraber zamanla bu konu çeşitli reformlara konu olmuştur. Öncelikle Anayasa incelendiğinde, ayrımcılığa karşı birçok madde olduğu görülmektedir. Anayasa’nın 10. Maddesinde en genel haliyle eşitlik ilkesi çerçevesinde din, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi görüş, felsefi inanç, mezhep veya diğer temellerde ayrımcılık yasaklanmıştır.¹⁷ Anayasa’nın 48. ve 50. Maddeleri de çalışma ve sözleşme hürriyeti ve çalışma şartları ve dinlenme haklarını garanti altına almış ve yaş, cinsiyet ve güç temelli olarak uygun olmayan işlerde kimsenin çalıştırılmayacağını ortaya koymuştur.¹⁸ Ayrıca Anayasanın 70. Maddesinde hizmete girme başlığı altında herkesin kamu hizmetine girme hakkına sahip olduğu ve hizmete alınmada “görevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım” gözetilemeyeceği belirtilmiştir.¹⁹

Son olarak, Anayasanın 90. Maddesinde “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır” denilerek ayrımcılık yasağı konusunu da içeren uluslararası antlaşmaların ulusal hukuktan üstünlüğü ortaya konulmuştur.²⁰ Fakat ayrımcılık, cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği konusuna Anayasada herhangi bir atıf yoktur.

Anayasanın yanı sıra ayrımcılık yasağı konusunda Ceza Kanunu veya İş Kanunu gibi Türkiye’nin birçok kanununda çeşitli maddeler bulunmaktadır ve bunlar ayrımcılık konusunda koruma sağlamaktadır.²¹ Örneğin, Türk Ceza Kanunu’nun 122. Maddesi ve 216. Maddesi ayrımcılık yapmanın

¹⁶ “Charter of Fundamental Rights of the EU,” Erişim Tarihi: Temmuz 25, 2019, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>

¹⁷ “TC Anayasası,” *Resmi Gazete*, Kanun no: 2709, 18.10.1982.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

²¹ Süral, Nurhan. “Anti-Discrimination Rules and Policies in Turkey,” *Comparative Labor Law & Policy* 29 (2008): 191-208.

cezalandırılacağı belirtilmiştir.²² Fakat bu ve bunun gibi çeşitli kanunlarda geçen ayrımcılıkla mücadelede cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli bir koruma bulunmamaktadır.

Tüm bunların yanı sıra, 2005 yılında kabul edilen Engelliler Hakkında Kanun gibi çeşitli kanunlar da ayrımcılık yasağı konusunu öne çıkarmaktadırlar. Fakat bu kanunlar engelliler gibi özel gruplara hitap etmekte ve geniş bir kitleyi hedef almamaktadırlar.²³ Dolayısıyla, ayrımcılıkla ilgili bu tarz kanunlar geniş ve kapsamlı olmadıklarından özel anlamda değerlendirilmelilerdir.

Önemle belirtilmelidir ki Türkiye 2016 yılında “İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu” başlığı altında ayrımcılıkla mücadele konusunda ilk yasasını kabul etmiştir. Bu Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ayrımcılığa yasağına yönelik ilk yasası olmakla beraber “cinsiyet, ırk, renk, dil, din, inanç, mezhep, felsefi ve siyasi görüş, etnik köken, servet, doğum, medeni hal, sağlık durumu, engellilik ve yaş temellerine dayalı ayrımcılık” yasaklanmıştır.²⁴ Fakat yine görülmektedir ki cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine dayalı ayrımcılığın yasaklanması yasaya eklenmemiştir.

Sonuçta, Türkiye’de ayrımcılıkla mücadele konusunda yasal düzenlemeler bulunmakla birlikte bunlar arasında cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine bir atıf bulunmamaktadır. Yani ayrımcılık yasağı konusundaki yasal çerçevede cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği dışlanmış ve bir nevi göz ardı edilmiştir.²⁵ Bu anlamda Türkiye’de LGBTI haklarından bahsetmek pek mümkün olmamakla beraber ayrımcı uygulamaların oldukça sık bir şekilde ortaya çıktığını da belirtmek gerekmektedir.

AB ve Türkiye’nin cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine dayalı ayrımcılık yasağı konularında aralarındaki uçurum yukarıda tartışıldığı üzere oldukça fazladır. Bu nedenle adaylık sürecinde AB Türkiye’den cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığı önlemek adına bir takım taleplerde bulunmaktadır. AB ilerleme raporlarında cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli ayrımcılık konusunu ayrımcılıkla mücadele başlığı altında ele almış ve bu konuda AB ayrımcılıkla mücadele yönergelerinin Türkiye yasal sürecine dahil edilmediğini belirtmiştir.²⁶ Ayrıca *Acquis*’nin

²² Muedini, F. *LGBTI Rights in Turkey*, 76.

²³ Kurban, Dilek, “Report Non-discrimination Turkey 2018,”8.

²⁴ “Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu,” Erişim Tarihi: Temmuz 28, 2019, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6701.html>

²⁵ Güner, Umut, Pelin Kalkan, Yasemin Öz, Elif Ceylan Özsoy ve Fırat Söyle. “Türkiye’de Cinsel Yönelim veya Cinsiyet Kimliği Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu 1 Ocak – 30 Haziran 2010.” (İstanbul: İstanbul Bilgi Yayınları, 2011), 13.

²⁶ European Commission. “Regular Report on Turkey’s Progress Towards Accession.” SEC (2002)1412; European Commission. “Turkey 2005 Progress Report.” SEC (2005)1426;

bir parçası olan ırk veya etnik köken, din veya inanç, engellilik, yaş ve cinsel yönelim temelli ayrımcılık yasalarının Türkiye sistemine uyarlanmadığının altı çizilmiştir. Ayrımcılık yasa tasarısı gündeme gelince, AB tasarıdan cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli ayrımcılık referanslarının çıkarıldığını ifade etmiş ve bu yönde de koruma olması gerektiği belirtilmiştir.²⁷ Bunun yanı sıra, sıklıkla cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli ayrımcılık ve şiddetin önüne geçilmesi için somut yasal ve pratik adımların atılması gerektiği belirtilmiştir.²⁸

Görüldüğü üzere, ayrımcılık konusunda 2000’lerde Türkiye’de Avrupa ile uyum konusunda bir takım adımlar atılmış olsa da cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine dayalı ayrımcılık yasağı konusu tamamen bu süreçten dışlanmıştır. AB’nin ise cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığın önlenmesi konusunda talepleri devam etmekte ve bu sorunun acil çözümüne gidilmesi gerektiği raporlarında belirtilmektedir. Sonuçta, Türkiye yasal çerçevesinden cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli ayrımcılığı dışlamış olduğundan aslında Türkiye’de LGBTİ haklarından bahsetmek pek de mümkün gözükmemektedir ki bir sonraki bölüm bu durumu ele alacaktır.

III. Türkiye’de LGBTİ Hakları

Türkiye’de LGBTİ hakları denildiğinde akla ilk gelen konulardan bir tanesi olan cinsiyet geçişi operasyonudur ve bu anlamda Türkiye’nin mevzuatı bir takım düzenlemeler getirmektedir. Türk Medeni Kanunu’nun 40. Maddesi cinsiyet geçişi konusunu düzenlemektedir.²⁹ 2001 yılındaki yenilikle birlikte cinsiyet geçişi konusuna yeni standartlar getirilmiştir: operasyon için mahkeme kararı gerekliliğini; mahkemenin sağlık raporu için uzman yetkililere başvurması ki bu rapor psikiyatrik incelemeyi, kişinin yetişkin olmasını, bekar ve operasyon öncesi üreme açısından yoksun bulunduğunu kanıtlamayı içermektedir; operasyon sonrası mahkemenin yeni kimlik kartı verilmesi konusunda tekrar bir sağlık raporunu talep etmesini

---

European Commission. “Turkey 2008 Progress Report.” SEC (2008)2699; European Commission. “Turkey 2010 Progress Report.” SEC (2010)1327.

²⁷ European Commission. “Turkey 2011 Progress Report.” SEC (2011)1201 final; European Commission. “Turkey Report 2013.” SWD (2013)417 final.

²⁸ European Commission. “Turkey Report 2013”; European Commission. “Turkey Report 2018.” SWD (2018)153 final. European Commission. “Turkey Report 2016.” SWD (2016)366 final.

²⁹ Güney, Mercan Efe and İrem Ayhan Selçuk. “LGBTs of Turkey between the East and the West – the City and the World through their Eyes in the Case of İzmir.” *Gender, Place & Culture A Journal of Feminist Geography* 23, no. 10 (2016): 1392-1403, 1394.

içermektedir.³⁰ Görüldüğü üzere bu prosedür oldukça zor, yorucu ve detaylı olmakla beraber üreme konusunda yoksun bulunması gibi bazı hükümleri kişi açısından kabul edilemez görünmektedir ki 2017 yılında Anayasa Mahkemesi Madde'deki bu hususu iptal etmiştir.³¹

Sonuçta eşcinsellik Türkiye'de yasak olmamasına rağmen tarihi gelişime bakıldığında LGBTI konusundaki gelişmeler hep yasaklar çerçevesinde olmuş ve olumlu mahiyette düzenleyici uygulamalar Türkiye tarihinde görülmemiştir. LGBTI'ler konusunda ilk düzenleme 1980 darbesi sonrasında ünlü şarkıcı Bülent Ersoy ve kadın kıyafetleri giyerek sahne alan diğer erkekler konusunda bir yasak olarak kendini göstermiştir.³² Sonuçta, yapılan düzenleme bir hak meselesinden ziyade yasaklar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Sonrasında gelen düzenlemeler cinsiyet geçişi konusunda olmuş ve bu operasyonları geçirenlerin psikolojik anlamda rahatsız oldukları yasal ve toplumsal olarak benimsenmiştir.³³

1990'lara gelindiğinde küreselleşme ile birlikte heteroseksüel kimlikler dışındaki kimlikler kamu hayatında daha fazla görünür olmuştur.³⁴ Fakat bu görünürlük kamu hayatında herhangi bir şekilde hoşgörüyü yol açmamış ve hatta aksine eşcinsellik kamu nezdinde “ahlaksızlık ve doğal olmayan bir davranış” olarak görülmüştür.³⁵ Ayrıca hala Türkiye'de eşcinsellik “ahlaksızlık”, “sapıklık”, “hastalık” ve “anormallik” gibi olumsuz ifadelerle tanımlanmaktadır.³⁶ Tüm bunlara rağmen, 1990'larda LGBTI haklarını savunan Lambda İstanbul veya KAOS GL gibi bir çok LGBTI sivil toplum kuruluşu kurulmuştur.³⁷

³⁰ Can, İ.Özgür, Zehra Demiroğlu, Murat Köker, Halis Ulaş and Serpil Salaçin. “Legal Aspects of Gender Reassignment Surgery in Turkey: A Case Report,” *Indian Journal of Gender Studies* 18, no.1 (2011): 77-88, 82.

³¹ LBGT News Turkey, “Constitutional Court's Changes to Article 40 are now in Effect.” 2018. Erişim Tarihi: Temmuz 5, 2019, <https://lgbtnewsturkey.com/2018/03/23/the-constitutional-courts-changes-to-article-40-are-now-in-effect/>

³² Yılmaz, Volkan “Yeni Anayasa Sürecinde LGBTİ Hakları Hareketi'nin Eşit Yurttaşlık Mücadelesi: Çoğunlukçu Demokrasiye Karşı Anayasal Demokrasi,” içinde *Farklılıkların Birlikteliği Türkiye ve Avrupa'da Birarada Yaşama Tartışmaları*, ed. Ayhan Kaya, 169-181. (İstanbul: İstanbul Bilgi Yayınları, 2014), 172.

³³ Yılmaz, “Yeni Anayasa Sürecinde LGBTİ,” 173.

³⁴ Engin, C. “LGBT in Turkey: Policies and Experiences.” *Social Sciences* 4 (2015): 838-858, 840.

³⁵ Ibid.

³⁶ Güner *et al.*, “Türkiye'de Cinsel Yönelim,” 14.

³⁷ Ataman, H. “Less than Citizens: The Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Question in Turkey.” In *Societal Peace and Ideal Citizenship for Turkey*, edited by Rasim Özgür Dönmez and Pınar Enneli, 125-148. (Plymouth: Lexington Books, 2011), 132; Güner *vd.*, “Türkiye'de Cinsel Yönelim,” 13.

2000'lere gelindiğinde Türkiye LGBTİ hareketinde bir ivme yaşanmıştır. Örneğin, LGBTİ haklarını savunan bir çok sivil toplum kuruluşu ortaya çıkmış ve bu anlamda bir çeşitlenme yaşanmıştır; Lambda İstanbul liderliğinde İstanbul’da ilk LGBTİ onur yürüyüşü düzenlenmiştir.³⁸ 2000’lerde Türkiye’nin AB adaylık sürecindeki gelişmeler ışığında LGBTİ haklarında bir gelişme beklentisi ortaya çıkmasına rağmen, Dernekler Kanunu’ndaki değişikliklerin LGBTİ sivil toplum kuruluşlarının açılabilmesi gibi ancak süreç dolaylı olarak LGBTİ haklarını etkilemiştir. Sonuçta, yaşanan tüm gelişmelere rağmen doğrudan LGBTİ haklarında herhangi bir gelişme gösterilememiştir.³⁹

LGBTİ haklarında herhangi olumlu bir gelişme yaşanmazken, bir çok alanda ayrımcılık yaşamaya devam etmiştir. Yasal anlamda korunmadan yoksun LGBTİ kişiler, bunun yanı sıra askerlik konusunu düzenleyen çeşitli yasalardaki ayrımcı maddeler (Türk Silahlı Kuvvetleri, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı Sağlık Yeteneği Yönetmeliği’nde yer alan Madde 17 gibi) nedeniyle haksızlığa uğramaktadırlar.⁴⁰ Askerlik ile ilgili mevzuattaki en büyük sorun eşcinselliğin bir psikolojik rahatsızlık olarak görülmesi ile askerlikten muaf olmak isteyen LGBTİ kişiler “aşağılayıcı” bir takım incelemelerden geçmeleridir.⁴¹ Bunun yanı sıra, son dönemde kabul edilen yeni bir yasa ile güvenlik görevlilerinin eşcinselliği ima eden bir takım “anormal/sapık” davranışları nedeniyle işten çıkarılabileceği kabul edilmiştir.⁴² Bu da son dönemdeki ayrımcı yasal gelişmelerden bir tanesini teşkil etmektedir.

Ayrımcılığa yol açan yasal düzenlemelerin yanı sıra yasadaki boşluk mahkemelerin yetki sınırlarını genişletmekte ve çeşitli yasaların “kamu ahlakı” çerçevesinde yorumlanarak ayrımcı uygulamalara yol açtığı görülmektedir.⁴³ Özellikle “kamu ahlakı” meselesi mahkemeler tarafından LGBTİ ile ilgili davalarda sıklıkla telaffuz edilerek ayrımcı kararların merkezi haline gelmiştir.⁴⁴ Örneğin Devlet Memurları Kanunu’nun 125.

³⁸ Yılmaz, “Yeni Anayasa Sürecinde LGBTİ,”174.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ “Türk Silahlı Kuvvetleri, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı Sağlık Yeteneği Yönetmeliği,” *Resmi Gazete*, Kanun No: 29885, 11.11.2016.

⁴¹ Ataman, “Less than Citizens,” 136; Cesur Kılıçaslan, S. and T. Işık. “Being LGBTİ in Turkey: Views of Society, Rights and Violations.” *Journal of Strategic Research in Social Sciences* 3, no.1 (2017): 1-15, 7; European Commission, “Turkey 2019 Report,” SWD (2013)220 final; Muedini, *LGBTİ Rights in Turkey*, 80-81.

⁴² European Commission, “Turkey 2019 Report,” 38.

⁴³ Amnesty International. “‘Ne Bir Hastalık Ne de Bir Suç’ Türkiye’de Lezbiyen, Gey, Biseksüel ve Trans Bireyler Eşitlik İstiyor.” Londra: Uluslararası Af Örgütü Yayınları, 2011, 10; Güner *et al.*, “Türkiye’de Cinsel Yönelim,” 15.

⁴⁴ Kurban, “Country Report,” 52.

Maddesi kamu çalışanlarının pozisyonları ile uyuşmayan utanç kaynağı olabilecek hareketleri sonucunda işten çıkarılmalarını öngörmektedir ve bu Madde mahkemeler tarafından sıklıkla cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine dayanan ayrımcılığı kapsayacak şekilde yorumlanmaktadır.⁴⁵ Ayrıca “kamu ahlakı” argümanı LGBTI sivil toplum kuruluşlarının kapatılması ve yayınlarının engellenmesi ve toplatılması için kullanılmaktadır.⁴⁶ Sonuç olarak, “kamu ahlakı” gerekçe olarak kullanılarak yapılan yargulamalar ayrımcı sonuçlara yol açmaktadır.

Görüldüğü üzere, Türkiye’de LGBTI haklarından bahsetmek çok da mümkün görünmemektedir. Yasal korumadan yoksun olan LGBTI kişiler bir takım yasaların ayrımcı maddeleri ve yasadaki boşluktan doğan mahkemelerin ayrımcı yorumları ile mağdur olmaktadır. Yani Türkiye’de LGBTI hakları konusunda haktan ziyade pratikte ayrımcı uygulamaların baskın çıktığı görülmektedir. Sonuçta, 2000’lerde Türkiye’de LGBTI haklarındaki tikanıklık çeşitli nedenler dolayısıyla yaşanmaktadır ki buna yol açan etkenler bir sonraki bölümde incelenecektir.

IV. AB Şartlılığı’nın Güvenilirliği ve AB’nin Etkisizliği

AB’nin aday ülkelere etkisini belirleyen en önemli etken olan AB Şartlılık İlkesi’nin güvenilirliği - AB’nin adayın üyelik ihtimalini aday ülkenin nüfusu veya AB’nin hazmetme kapasitesi gibi öznel ve politik kriterlerden ziyade önceden belirlenmiş ve her adaya eşit uygulanan nesnel kriterlere dayandırması - 1999 yılında Türkiye’ye aday ülke statüsünün verilmesiyle birlikte güçlenmiş ve dolayısıyla 1999 ve 2004 yılları arasında yaşanan reform sürecini tetikleyen en önemli unsur olarak karşımıza çıkmıştır.⁴⁷ Üyelik potansiyelini başarıyla kullanan AB Türkiye’de Kopenhag Kriterleri doğrultusunda reformları güçlü bir şekilde destekleyen AB yanlısı güçlü bir kesimin birleşerek ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁴⁸ Sonuç olarak, 1999’dan başlayarak 2004 yılına kadar devam eden süreç

⁴⁵ Kurban, “Country Report,” 52.

⁴⁶ Ataman, “Less than Citizens,” 135-136; McClain, Michael and Olenka Waite-Wright. “The LGBT Community in Turkey: Discrimination, Violence, and the Struggle for Equality.” *Creighton International and Comparative Journal* 7, no. 1 (2016): 152-181.169-171.

⁴⁷ Müftüler-Bac, Meltem. 2005. “Turkey’s Political Reforms and the Impact of the European Union,” *SouthEuropean Society and Politics* 10 (1): 17–31. Narbone, Luigi, and Nathalie Tocci. “Running Around in Circles? The Cyclical Relationship Between Turkey and the European Union,” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 9, no. 3 (2007): 233–245; Yılmaz, “EU Conditionality is Not the Only Game in Town!”

⁴⁸ Keyman, Fuat E., and Ziya Öniş. *Turkish Politics in a Changing World: Global Dynamics and Domestic Transformations*. (İstanbul: İstanbul Bilgi University Press, 2007), 40.

Türkiye’nin AB adaylık sürecinde en fazla gelişme gösterildiği zaman olmuştur.⁴⁹

2005 yılından itibaren AB Şartlılığı İlkesi’nin güvenilirliği sarsılmış ve dolayısıyla da reform süreci yavaşlamıştır.⁵⁰ Şartlılığın güvenilirliğini güçlendiren bir etki olan 2005 yılında Türkiye ile müzakerelerin açılması bile sürece olumlu etki etmemiştir. Öncelikle AB Komisyonu gibi AB ile ilişkili bir çok aktör gerek sözlü gerekse yazılı olarak Müzakereler öncesi ve sonrası Kopenhag Kriterleri dışındaki bir takım unsurları (Türkiye’nin nüfusunun büyüklüğü gibi) genişlemenin önünde engel olarak tanımlamışlar ve bu da Şartlılık İlkesi’nin güvenilirliği sarsmıştır.⁵¹ AB Komisyonunun müzakerelerin açılmasını tavsiye etmesine rağmen müzakerelerin ucu açık bir süreç olduğunu ve durma ihtimalinin olduğunu belirtmesi buna bir örnek teşkil etmektedir.⁵² Bunların yanı sıra, AB üye ülkeleri arasında 2005 yılında müzakerelerin açılmasını takip eden süreçte ortaya çıkan Türkiye’ye tam üyelikten ziyade ‘ayrıcılık ortaklık’ öneren tartışmalar AB Şartlılık İlkesi’nin güvenilirliğini olumsuz anlamda etkilemiştir.⁵³ Sonuçta, bu tartışmalar sürece bir belirsizlik etkisi yapmış ve AB’nin Türkiye ne yaparsa yapsın Türkiye’nin olası üyeliğini reddedebileceği ihtimalini gündeme getirmiştir. En önemlisi, 2006 ve 2009 yıllarında müzakerelerin birçok faslının Kıbrıs sorunu dolayısıyla dondurulması Türkiye’nin adaylık sürecini ve AB’nin Türkiye’ye tesirini olumsuz anlamda etkilemiştir.⁵⁴

Sonuç olarak, 2005 yılı itibarı ile AB Şartlılık İlkesi’nin güvenilirliği zayıflamış ve Türkiye’de Avrupa’ya yönelik şüphecilik içinde olan ve AB’nin Kürt meselesi gibi hassas konulardaki talepleri ile ilgili kaygılarını dile getiren güçlü bir koalisyon ortaya çıkmıştır.⁵⁵ Dolayısıyla, 2005 yılı sonrası Türkiye’de AB’ye güven azalmış ve AB sürecine olan bağlılık da zayıflamıştır. Bununla bağlantılı olarak reform süreci bu durumdan bağımsız gelişmemiş ve bazı alanlarda devam ederken bazı alanlarda durma noktasına gelmiştir.

---

⁴⁹ Yılmaz, “EU Conditionality is Not the Only Game in Town!”

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Tocci, “Europeanisation in Turkey,” 77

⁵² Ibid.

⁵³ Yılmaz, “EU Conditionality is Not the Only Game in Town!”

⁵⁴ Yılmaz, “From Europeanisation to de-Europeanisation.”

⁵⁵ Öniş, Ziya. “Conservative Globalists Versus Defensive Nationalists: Political Parties and Paradoxes of Europeanization in Turkey,” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 9, no. 3(2007): 247–261, 253; Patton, Marcie J. “AKP Reform Fatigue in Turkey: What Has Happened to the EU Reform Process?” *Mediterranean Politics* 12, no. 3 (2007): 339–358, 345–347.

Özellikle 2010 yılı sonrası iktidar partisi AKP artık AB yanlısı olmasa da kendini ülkenin tek reformcu gücü ilan etmiş ve diğer herhangi bir aktörle diyaloga ve uzlaşmaya girmediğinden de oldukça fazla eleştiri almıştır.⁵⁶ Artık AB süreci bir kenara bırakılmış ve yapılan reformlar sadece AKP'nin siyasi tercihleri çerçevesinde selektif bir şekilde hayata geçirilmiştir. Bundan önemlisi AKP AB yanlısı tavrını bırakması bir yana AB karşıtı bir havaya bürünmüş ve 2010'lu yıllar birçok krize sahne olmuştur. Sonuçta, 2010 yılından günümüze kadar Türkiye-AB ilişkilerinde bir soğuma ortaya çıkmış ve artarak düşmanlaşmaya kadar varan söylemlere sahne olmuştur.⁵⁷

Görüldüğü üzere AB'nin Türkiye'ye olan etkisi zaman içerisinde AB Şartlılığı'nın güvenilirliğini kaybetmesiyle paralel olarak azalmış ve hatta yok denecek noktaya varmıştır. Bir çok alanda reformlar dururken ve hatta olumsuz anlamda bir geriye dönüş yaşanırken, bazı alanlarda reformların devam etmesi AKP iktidarının AB'den bağımsız olarak kendi siyasi tercihleri çerçevesinde gelişmeleri yönlendirmesinden ileri gelmektedir.⁵⁸ LGBTI konusunda beklenen gelişmelerin Avrupalılaşmanın altın çağı olarak kabul edilen 2002-2004 yılları arasında gerçekleşmemesi AB'nin bu konuda bir etkisinin olmadığını gösterirken sonraki yıllardaki durağanlık da AKP'nin siyasi tercihlerinin LGBTI haklarını kapsamadığına işaret etmektedir. AKP'nin siyasi kararlılığındaki eksiklik ve gösterdiği direnç AB sürecinin gerilemesi ile birleşerek LGBTI haklarında tabandan talep olmasına rağmen gelişme olmamasına neden olmuştur ki bu da bir sonraki bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

V. AKP ve LGBTI Hakları: Değişime Direnç

AB'nin Türkiye'de LGBTI haklarına etkisinin kısıtlı olması ile beraber LGBTI ile ilgili konular yoğunlukla Müslüman nüfusa sahip olan bir ülkede İslam'ın konu hakkındaki yaklaşımını akla getirmektedir. Biçmen ve Bekiroğulları'nın da bahsettiği gibi "Yahudilik veya Hristiyanlık gibi diğer tek tanrılı dinler gibi İslam da homoseksüelliği bir günah gibi yorumlamakta ve yasaklanmış bir şey olarak göz önüne almaktadır."⁵⁹ Sonuçta İslam'da eşcinsellik haram olarak yani Allah tarafından yasaklanmış bir şey olarak

⁵⁶ European Commission. "2012 Progress Report." SWD (2012)336 final; European Commission. "Turkey Report 2013."

⁵⁷ Yılmaz, Gözde. "From Euphoria to EU-phobia? Changing Turkish Narratives in EU-Turkey Relations," *Baltic Journal of European Studies* (Basım Aşamasında).

⁵⁸ Yılmaz, "From Europeanisation to de-Europeanisation."

⁵⁹ Biçmen, Z. and Z. Bekiroğulları. "Social Problems of LGBT People in Turkey." *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 113 (2014): 224-233. 225.

görülmektedir.⁶⁰ Muedini Müslüman toplumlarda eşcinselliğe karşı geliştirilen tepkileri şu şekilde özetlemektedir:

Günümüzde birçok Müslüman toplum eşcinselliği şeriata karşı işlenmiş bir suç olarak görmeye devam etmektedirler ki bu da LGBTİ topluluklarına karşı daha fazla nefrete yol açmaktadır. Türkiye de cinsel azınlıklara bu tarz yaklaşım ve karşılıklardan muaf değildir.⁶¹

İslam’ın LGBTİ topluluklara ve haklarına olan yaklaşımı olumsuz bir tavır içerisindedir ve İslam temelli siyaset yapan siyasi partilerde de bu şekilde olmasını beklemek doğaldır. AKP de İslami köklere sahip bir parti olarak ortaya çıkmış, fakat kendini siyasi arenada muhafazakâr demokrat olarak tanımlamıştır. Bu anlamda AKP dinsel bir muhafazakârlık taşısa da reformcu ve Batı yanlısı politikalar da gütmüştür.

Partinin kuruluşundan itibaren AKP’nin muhafazakâr demokrat kimliği parti tarafından öne çıkarılmış ve bunun kültürel bir muhafazakârlık, neoliberal ekonomik bir bakış açısı ve küreselleşme, Batı ve özellikle AB yanlısı bir kombinasyon olduğu görülmektedir.⁶² Sonuçta, bu kimlik tanımlamasıyla AKP muhafazakâr İslami köklerini koruyarak insan hakları ve demokrasi gibi evrensel değerlere bağlılığını tutma amacında olduğunu göstermiştir.⁶³ Fakat muhafazakâr demokrat kimliği aslında muğlak bir şekilde tanımlanmış ve laik Kemalist Türkiye’de İslami kökleriyle var olmaya çalışan bir parti olan AKP’nin taktiksel bir stratejisi olarak ortaya çıkmıştır denilebilir. Bu nedenle, AKP’nin tanımlamış olduğu kimlik sağlam bir liberal yaklaşıma sahip olmayıp gittikçe artan bir muhafazakârlık çerçevesinde gelişmiştir. Özellikle zaman içerisinde artan muhafazakâr söylemler ve yaklaşımları ile AKP kendisini liberal yaklaşımlardan uzaklaştırmış ve muhafazakâr kimliğini daha da öne çıkarmıştır.

AKP’nin artan muhafazakâr yaklaşımı LGBTİ hakları ve LGBTİ ile ilgili olan konuları da bu çerçevede ele almasına neden olmuş ve söylemleri de İslami muhafazakâr bir çerçevede olan yaklaşımını ortaya koymuştur. Sonuçta AKP temsilcileri LGBTİ ile ilgili konularda artan bir şekilde homofobik açıklamalarıyla gündeme gelmiş ve AKP’nin bu konudaki zihin haritasını ortaya koymuştur.

---

⁶⁰ Muedini, *LGBTI Rights in Turkey*, 14.

⁶¹ Muedini, *LGBTI Rights in Turkey*, 20.

⁶² Taşkın, Yüksel. “AKP’s Move to ‘Conquer’ the Center-Right: Its Prospects and Possible Impacts on the Democratization Process,” *Turkish Studies* 9, no.1 (2008): 53-72.61. Çınar, Menderes. “Turkey’s ‘Western’ or ‘Muslim’ Identity and the AKP’s Civilizational Discourse.” *Turkish Studies* 19, no. 2 (2018): 176-197.177.

⁶³ Çınar, “Turkey’s ‘Western’ or ‘Muslim’ Identity,” 183.

Zaman içerisinde sertleşen söylemlere rağmen 2002 yılında genel seçim öncesinde Abbas Güçlü'nün programına katılan AKP lideri Erdoğan'ın LGBTI hakları konusunda kendisine yöneltilen bir soruya sürpriz bir şekilde olumlu cevap vermesi AKP'nin LGBTI hakları konusunda icraatları olacağı umutlarını arttırmıştır: “Eşcinsellerin de kendi hak ve özgürlükleri çerçevesinde yasal güvence altına alınması şart. Zaman zaman bazı televizyon ekranlarında onların da muhatap oldukları muameleleri insani bulmuyoruz.”⁶⁴ Seçimlerden güçlü bir destekle çıkan AKP'nin sonrasında LGBTI hakları konusunda hiçbir girişim sahibi olmaması ise bunun sadece retorik bir çıkış olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra AKP temsilcilerinin 2002 sonrasındaki açıklamaları AKP'nin bu konudaki ayrımcı ve dolayısıyla olumsuz yaklaşımını doğrular niteliktedir.⁶⁵

Ayrımcı açıklamalara örnek olabilecek ilk gelişme Erdoğan'ın danışmanının 2003 yılında AKP'ye “eşcinseller üye olamaz” ve “ancak kendi partilerini kurabilirler” açıklamasıdır.⁶⁶ Sonrasında Meclis Anayasa Komisyonu Başkanı ve AKP milletvekili Burhan Kuzu'nun “Anayasa değişikliği çalışmaları sırasında eşcinsellerin de talepleri oldu. Halen de geliyor. İstiyorlar diye verecek miyiz? Şu anki koşullarda mümkün değil, kamuoyu buna hazır değil” açıklaması homofobik bir açıklama olmamakla beraber hükümetin LGBTI hakları konusundaki direnişini örneklemektedir.⁶⁷ Bunun yanı sıra Komisyonun bir başka üyesi olan AKP milletvekili Dengir Mir Fırat ise yine LGBTI hakları konusunda şu sözleri söylemiştir:

21. Yüzyılın anayasasında biraz zor, belki 22. Yüzyılda olur. Biz, üçüncü kuşak haklar dediğimiz çevre gibi konulara taslakta yer verdik. Ama dördüncü kuşak özgürlüklere giriyor. Böyle bir özgürlüğü düşünmedik, zannetmiyorum kabul görsün. AB Anayasası da daha yok zaten. Avrupa'da da bunda bir mutabakat sağlanmadı. Toplumun bunu daha çok tartışması lazım.⁶⁸

Aslında AKP temsilcilerinin LGBTI ile ilgili konularda verdikleri demeçlerden en fazla tepki alanı Devlet Bakanı Aliye Kavaf tarafından verilmiştir: “Ben eşcinselliğin biyolojik bir bozukluk, bir hastalık olduğuna inanıyorum. Tedavi edilmesi gereken bir şey bence. Dolayısıyla eşcinsel

⁶⁴ “Erdoğan 10 Yıl Önce Söz Vermişti “Eşcinsel Hakları Güvenceye Alınmalı,” Bianet, Mayıs 29, 2012, Erişim Tarihi: Temmuz 28, 2019, <http://bianet.org/bianet/lgbti/138693-escinsel-haklari-guvenceye-alinmali>

⁶⁵ Uluslararası Af Örgütü, ““Ne Bir Hastalık Ne de Bir Suç””, 8.

⁶⁶ Ibid., 9.

⁶⁷ Ibid., 8.

⁶⁸ “2001'den 2015'e AKP'in LGBTİ Tarihi,” Bianet, Eylül 26, 2015, Erişim Tarihi: Temmuz 27, 2019, <https://m.bianet.org/biamag/lgbti/167837-2001-den-2015-e-akp-in-lgbti-tarihi>

evliliklere de olumlu bakmıyorum.”⁶⁹ Bu noktada AKP içerisinde LGBTİ hakları bir yana LGBTİ kimliklerin tanınması konusunda olumsuz bir tutumun mevzu bahis olduğu aşikardır. Kavaf sözleri nedeniyle birçok kesimden tepki almasına rağmen ne özür dilemiş ne de bir açıklama yapmıştır.

Bu demecin üzerine AKP milletvekili ve Sağlık Bakanı Recep Akdağ eşcinsel evlilikler konusunda bir demeç vermiş ve toplumu “insaflı” olmaya davet etmiştir. Akdağ’ın sözleri LGBTİ bireylere hoşgörü talep ederken yine ayrımcı tonlara sahiptir:

Eşcinsel evlilikler Türk toplumunun kabul edebileceği bir husus değil. Bunları kişisel özgürlüklere bırakmak lazım. Çocukların cinsel eğitimlerinin doğru gelişebilmesi için gerekenleri yapmalıyız. En sağlıklı ilişki tek eşli ve kadın erkek arasındaki ilişkidir. Şu bir gerçek ki, Türkiye’de eşcinsellik yaşayanlarca zor bir şeydir. Ayrımcılık sebebi olabilir. Toplum hoşgörülü insaflı olmak zorunda. Eşcinsel ilişkiyi normal ilişkiden ayıran hususlar olduğu açıktır.⁷⁰

Görüldüğü üzere, AKP’nin eşcinsel evlilikler konusundaki tavrı olumsuz olmakla beraber Müslüman Türk toplumunun değer ve kaidelerini yansıtan muhafazakâr heteroseksüel aile değerlerini korumaya odaklanmıştır.⁷¹ Sonuçta muhafazakâr ve İslami motiflerle işlenmiş Türk aile yapısını korumak adına LGBTİ haklarına karşı bir AKP karşıtı çıkarmaktadır.

AKP temsilcilerinin homofobik açıklamaları son dönemde de devam etmiştir. Örneğin, 2011 yılında İdris Naim Şahin “Domuz etinden Zerdüştlüğe kadar, bilmem hangi ulustan kardeşlikten, çok özür dilerim eşcinselliğe kadar, her türlü namussuzluğun, ahlaksızlığın, gayriinsani durumun olduğu bir ortam” diyerek sadece LGBTİ karşıtı bir açıklama yapmazken ayrımcı zihin yapısını ortaya koymuştur.⁷²

⁶⁹ Bildirici, Faruk, “Eşcinsellik Hastalık Tedavi Edilmeli,” Hürriyet, Mart 7, 2010, Erişim Tarihi: Temmuz 27, 2019, <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/escinsellik-hastalik-tedavi-edilmeli-14031207>

⁷⁰ “2001’den 2015’e AKP’in LGBTİ Tarihi.”

⁷¹ Mutluer, N. “The Intersectionality of Gender, Sexuality, and Religion: Novelties and Continuities in Turkey during the AKP Era.” *Southeast European and Black Sea* 19, no.1 (2019):99-118, 105.

⁷² “Ayrımcılığa Karşı Gökkuşaağı Komisyonu Bakan Şahin Özür Dilesin, İstifa Etsin,” Bianet, Ocak 2, 2012, Erişim Tarihi: Temmuz 26, 2012, <http://bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/135165-bakan-sahin-ozur-dilesin-istifa-etsin>

2012 yılında Anayasa Uzlaşma Komisyonu Üyesi ve AKP Milletvekili Mehmet Ali Şahin tarafından Anayasa'nın temel hak ve özgürlükler bölümündeki eşitlik maddesine cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği ibarelerinin eklenmesi talebi üzerine bu durumun normal karşılanamayacağı belirtilmiş ve bu istem AKP tarafından olumsuz karşılanmıştır.⁷³

2013 yılında Erdoğan eşcinselliği cinsel bir tercih olarak tanımlamış ve Türkiye'deki İslam kültürüyle uyumsuz olduğunu belirtmiştir.⁷⁴ Yine 2013 yılında Türkan Dağoğlu "bir tıp doktoru olarak LGBT denen durumun normal dışı bir davranış olduğunu" ve LGBTİ'lerin sorunlarına ilişkin Meclis'e verilen önerenin "genel halkın onaylamayacağı yaşam biçimlerine kapı aralayarak, bir nevi özendirerek, toplumsal bozulmayı tetikleyeceğini" söyledi.⁷⁵ Bu söylemlerin ortak noktası görüldüğü üzere AKP'nin LGBTİ'leri olumsuz tanımlaması ve bu konudaki herhangi bir hak girişimine dirençle karşılık vermesidir.

2015 yılında İçişleri Eski Bakanı Efkan Ala eşcinsel evliliğe açıkça karşı olduğunu ve bunun "insanlığın helakı" anlamına geleceğini belirtmiştir.⁷⁶ 2016 yılında TBMM Kadın Erkek Eşitliği Komisyonu'nda Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun kurulmasını öngören tasarı ele alınırken AKP Milletvekili Ayşe Doğan tasarıda cinsel kimlik ve cinsel yönelim ibarelerinin geçmesi teklifi üzerine şu sözleri söylemiştir:

Bizim komisyonda tutup da farklı kesimlerin, sonradan oluşturulmuş, insan doğasına, bizim toplum örf ve adetlerimize aykırı olan farklı cinsel eğilimleri bu gruba katarak gündemi değiştirmenin gereği yok. Burada bayan ve erkek olarak iş hayatındaki değerleri tartışıyoruz. Farklı grupların yatak odasındaki özel cinsiyetlerini, özel hayatlarını gündeme getirmenin manası yok. Bunların bizim toplumumuz için oluşabilecek en büyük tehditlerden biri olduğunu herkes biliyor.⁷⁷

⁷³ "2001'den 2015'e AKP'in LGBTİ Tarihi."

⁷⁴ Fox, Kara and Dilay Yalçın. "They turn their Backs' In Turkey Homophobia festers in Erdoğan's Shadow," *CNN*, Haziran 23, 2017, Erişim Tarihi: Temmuz 25, 2019, <https://edition.cnn.com/2017/06/23/europe/turkey-homophobia-violence/index.html>

⁷⁵ KAOS GL. "Hükümet LGBT'leri İnkâr Etmeye Devam Ediyor." Mayıs 29, 2013. Erişim Tarihi: Temmuz 5, 2019, <http://kaosgl.org/sayfa.php?id=14251>

⁷⁶ "Efkan Ala: Eşcinsel Evlilik İnsanlığın Helakıdır," *Radikal*, Haziran 2, 2015, Erişim Tarihi: Temmuz 24, 2019, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/efkan-alaescinsel-evlilik-insanligin-helakidir-1371373/>

⁷⁷ "AKP'li Ayşe Doğan: Toplumdaki En Büyük Tehdit Eşcinsellik!" *T24*, Şubat 17, 2016, Erişim Tarihi: Temmuz 24, 2019, <https://t24.com.tr/haber/akpli-ayse-dogan-toplumdaki-en-buyuk-tehdit-escinsellik,328556>

Doğan LGBTİ bireyleri topluma bir tehdit olarak tanımlarken, Erdoğan aynı yıl Batı’yı Suriye konusundaki politikaları ve hassasiyet eksikliği nedeniyle eleştirmekte ve şu sözleri söylemektedir: “Eşcinsel evliliği konusundaki hak hukuk hassasiyetini, kendilerine yardım eli uzatan kadınlardan, çocuklardan, masumlardan esirgeyenlere yazıklar olsun!”⁷⁸ Bu noktada LGBTİ haklarıyla ilgili olan düzenlemelerin ve hassasiyetin AKP için bir öncelik olmadığı görülmektedir.

2017 yılında muhalefetin seçimlerde LGBTİ adaylar göstermesi üzerine Erdoğan tepki göstermiş ve şu sözleri söylemiştir: “Milletimizin değerleriyle bağları öylesine kopmuş durumda ki bir büyük şehrimizde CHP’li İlçe belediyesi, mahalle komiteleri için yapılacak seçimde beşte bir oranında eşcinsel kotası koyabiliyor” ve “Allah şaşırtmasın. Şu hale bak ya. Bir partide ölçü kalmayınca, muvazene kaybolunca işte böyle nereye savrulacağı belli olmuyor.”⁷⁹ Görüldüğü üzere muhalefetin LGBTİ’lere olan olumlu yaklaşımı AKP lideri tarafından olumsuz karşılanmış ve ölçsüzlük olarak tanımlanmıştır.

Sonuç olarak, LGBTİ konularında AKP zihniyeti olumsuz bir yapı içerisindeyken LGBTİ hakları konusunda da direnç göstermektedirler. Söylemlerin de işaret ettiği üzere, AKP LGBTİ hakları konusunda herhangi bir gelişmeye açık olmamakla beraber muhalefetten gelen her girişime de olumsuz yaklaşmış ve taleplere direnç göstermiştir. AKP içerisinde heteroseksüel Müslüman aile yapısıyla ters düştüğüne inanılan LGBTİ ilişkiler onaylanmamakta ve bu konuda verilebilecek hakların toplumu dejenere edeceğine dikkat çekilmektedir. Söylemlerin de bu sonucu onayladığı gözükmekte ve 2000’lerde AKP’nin LGBTİ hakları konusundaki yaklaşımının olumsuzluğu nedeniyle konuda bir itici güç olarak rol oynamadığı görülmektedir.

Sonuç

AB kurmuş olduğu ayrımcılıkla mücadele rejiminin bir parçası olan LGBTİ haklarındaki gelişmelere AB aday ülkelerinin de entegre olmasını talep etmekte ve bu konuda gelişme gösterilmesini istemektedir. Fakat

⁷⁸ “Erdoğan: Hassasiyetini Suriyelilerden Esirgeyenlere Yazıklar Olsun,” Al Jazeera Turk, Mayıs 13, 2016, Erişim Tarihi: Temmuz 23, 2019, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-hassasiyetini-suriyelilerden-esirgeyenlere-yaziklar-olsun>

⁷⁹ “Guardian: AKP Türkiye’de LGBTİ Hakları Hareketinin Faaliyetlerini Engellemeye Çalışıyor,” BCC News, Kasım 21, 2017, Erişim Tarihi: Temmuz 23, 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42062152>

1999'dan beri AB'ye aday ülkelerden biri olan Türkiye'de LGBTI haklarında herhangi bir gelişme yaşanmamış ve hatta bu alan ülkede ayrımcılık yaşanan başlıca alanlardan bir tanesi olarak öne çıkmıştır.

2000'ler Türkiye'si ayrımcılıkla mücadele prensibi bünyesindeki alanların da olduğu birçok konuda Avrupalılaştırma reformlarına sahne olurken LGBTI haklarında gelişme olmaması reform sürecinin selektif bir şekilde seyrettiğini göstermektedir. Fakat ayrımcılık yapmama prensibi içerisindeki engelli hakları gibi alanlarda reformlar ortaya çıkmasına rağmen neden LGBTI haklarında herhangi bir gelişme yaşanmamıştır? Bu durumun ana sebebi hem AB'nin Türkiye gibi çoğunluğu Müslüman nüfusa sahip olan bir ülkede LGBTI hakları gibi hassas bir konudaki etkisizliği ve 2000'ler boyunca Türkiye'yi tek başına yöneten AKP'nin konu hakkındaki zihniyetidir.

Makalenin ortaya koyduğu gibi AB'nin Şartlılık İlkesi'nin azalan güvenilirliği ile AB'nin genel olarak Türkiye'deki reform sürecine olan etkisi zaman içerisinde azalmış ve hatta yok olmuştur. Fakat ilginçtir ki 2000'lerin ilk yarısında Avrupalılaştırma'nın altın dönemi denilebilecek bir dönemde bile AB'nin LGBTI haklarına etkisi yok denecek kadar azdır ki ancak Dernekler Kanunu gibi alanlardaki gelişmelerle dolaylı bir etkiye sahiptir denilebilir.

AB'nin etkisizliğinin yanı sıra iktidar partisinin etkisizliği ve hatta konudaki direnci reformlara engel olmuş ve LGBTI haklarında herhangi bir gelişme yaşanmamasına sebep olmuştur. İslam temelli bir parti olan AKP LGBTI ile ilgili konularda genel İslami görüşü içeren olumsuz bir tavra sahiptir. Bir çok kereler muhalefetin LGBTI ile ilgili konularda haklar verilmesini desteklemesi ve ön ayak olma olmasına rağmen her seferinde AKP'nin direnci ile karşılaşmış ve konuda herhangi bir gelişme yaşanmamıştır. AKP LGBTI ile ilgili konularda genel olarak olumsuz bir zihniyet yapısına sahipken bu durum AKP temsilcilerinin söylemlerine de yansımıştır. Sonuçta, AKP LGBTI ile ilgili konuları ahlak çerçevesinde değerlendirirken heteroseksüel Müslüman aile yapısı ile ters düştüğü düşüncesinde ve bu konuda verilecek herhangi bir hakkın toplumu dejenere edeceği görüşündedir.

Görüldüğü üzere, 2000'lerde Türkiye Avrupalılaştırması LGBTI haklarını etkilememiş ve bu konudaki iktidarın direnci ve AB'nin etkisizliği öne çıkmıştır. Halen 2020'nin Türkiye'sinde LGBTI hakları bir tabu olarak görülmekte ve bu konudaki bir gelişme ihtimali bile belirli çevreleri ayağa kaldırmaktadır. Hem AB tarafından hem de LGBTI haklarını savunan sivil toplum kuruluşları tarafından desteklenen ve talep edilen Türkiye'de LGBTI

hakları güçlü bir dirençle karşı karşıyadır ve sonuçta ülkede halen LGBTİ haklarında herhangi bir gelişme yaşanmamaktadır.

Kaynakça

- “2001’den 2015’e AKP’in LGBTİ Tarihi,” Bianet, Eylül 26, 2015, Erişim Tarihi: Temmuz 27, 2019, <https://m.bianet.org/biamag/lgbti/167837-2001-den-2015-e-akp-in-lgbti-tarihi>
- “AKP’li Ayşe Doğan: Toplumdaki En Büyük Tehdit Eşcinsellik!” T24, Şubat 17, 2016, Erişim Tarihi: Temmuz 24, 2019, <https://t24.com.tr/haber/akpli-ayse-dogan-toplumdaki-en-buyuk-tehdit-escinsellik.328556>
- Alpan, Başak and Thomas Diez. “The Devil is in the ‘Domestic’? European Integration Studies the Limits of Europeanization in Turkey,” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 16, no. 1 (2014): 1-10.
- Amnesty International. “‘Ne Bir Hastalık Ne de Bir Suç’ Türkiye’de Lezbiyen, Gey, Biseksüel ve Trans Bireyler Eşitlik İstiyor.” Londra: Uluslararası Af Örgütü Yayınları, 2011.
- Ataman, H. “Less than Citizens: The Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Question in Turkey.” In *Societal Peace and Ideal Citizenship for Turkey*, edited by Rasim Özgür Dönmez and Pınar Enneli, 125-148. (Plymouth: Lexington Books, 2011).
- Aydın Düzgüt, Senem and Gergana Noutcheva. “Lost in Europeanisation: the Western Balkans and Turkey,” *West European Politics* 35, no. 1(2012): 59–79.
- “Ayrımcılığa Karşı Gökkuşuğu Komisyonu Bakan Şahin Özür Dilesin, İstifa Etsin,” Bianet, Ocak 2, 2012, Erişim Tarihi: Temmuz 26, 2012, <http://bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/135165-bakan-sahin-ozur-dilesin-istifa-etsin>
- Biçmen, Z. and Z. Bekiroğulları. “Social Problems of LGBT People in Turkey.” *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 113 (2014): 224-233.
- Bildirici, Faruk, “Eşcinsellik Hastalık Tedavi Edilmeli,” *Hürriyet*, Mart 7, 2010, Erişim Tarihi: Temmuz 27, 2019, <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/escinsellik-hastalik-tedavi-edilmeli-14031207>
- Can, İ.Özgür, Zehra Demiroğlu, Murat Köker, Halis Ulaş and Serpil Salaçin. “Legal Aspects of Gender Reassignment Surgery in Turkey: A Case Report,” *Indian Journal of Gender Studies* 18, no.1 (2011): 77-88.
- Cesur Kılıçaslan, S. and T. Işık. “Being LGBTI in Turkey: Views of Society, Rights and Violations.” *Journal of Strategic Research in Social Sciences* 3, no.1 (2017): 1-15.

- “Charter of Fundamental Rights of the EU,” Erişim Tarihi: Temmuz 25, 2019, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>
- Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union, *Official Journal of the European Union*, Erişim Tarihi: Temmuz 28, 2019, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016E/TXT&from=EN>
- “Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin,” *Official Journal of the EU*, L180, 19.07.2000.
- “Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation,” *Official Journal of the EU*, L303/16, 02.12.2000.
- “Council Directive 2004/113/EC of 13 December 2004 implementing the principle of equal treatment between men and women in the access to and supply of goods and services,” *Official Journal of the EU*, L373/37, 21.12.2004.
- Çınar, Menderes. “Turkey’s ‘Western’ or ‘Muslim’ Identity and the AKP’s Civilizational Discourse.” *Turkish Studies* 19, no. 2 (2018): 176-197.
- “Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation (recast),” *Official Journal of the EU*, L204/23, 26.07.2006.
- “Efkan Ala: Eşcinsel Evlilik İnsanlığın Helakıdır,” *Radikal*, Haziran 2, 2015, Erişim Tarihi: Temmuz 24, 2019, <http://www.radikal.com.tr/turkiye/efkan-alaescinsel-evlilik-insanligin-helakidir-1371373/>
- Engin, C. “LGBT in Turkey: Policies and Experiences.” *Social Sciences* 4 (2015): 838-858.
- “Erdoğan: Hassasiyetini Suriyelilerden Esirgeyenlere Yazıklar Olsun,” *Al Jazeera Turk*, Mayıs 13, 2016, Erişim Tarihi: Temmuz 23, 2019, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-hassasiyetini-suriyelilerden-esirgeyenlere-yaziklar-olsun>
- “Erdoğan 10 Yıl Önce Söz Vermişti “Eşcinsel Hakları Güvenceye Alınmalı,” *Bianet*, Mayıs 29, 2012, Erişim Tarihi: Temmuz 28, 2019, <http://bianet.org/bianet/lgbtt/138693-escinsel-haklari-guvenceye-alinmali>
- European Commission, “Non-discrimination,” Erişim Tarihi: Temmuz 23, 2019, https://ec.europa.eu/info/aid-development-cooperation-fundamental-rights/your-rights-eu/know-your-rights/equality/non-discrimination_en
- European Commission. “Regular Report on Turkey’s Progress Towards Accession.” SEC (2002)1412.

- European Commission. "Turkey 2005 Progress Report." SEC (2005)1426.
- European Commission. "Turkey 2008 Progress Report." SEC (2008)2699.
- European Commission. "Turkey 2010 Progress Report." SEC (2010)1327.
- European Commission. "Turkey 2011 Progress Report." SEC (2011)1201 final.
- European Commission. "2012 Progress Report." SWD (2012)336 final.
- European Commission. "Turkey Report 2013." SWD (2013)417 final.
- European Commission. "Turkey Report 2016." SWD (2016)366 final.
- European Commission. "Turkey Report 2018." SWD (2018)153 final.
- European Commission, "Turkey 2019 Report," SWD (2019)220 final.
- EU Agency for Fundamental Rights and Council of Europe, *Handbook on European Non-discrimination law*, 2018.
- Evsen, Mehmet. "Disability Rights in Turkey: Time for Change," *Turkish Policy Quarterly* 13, no.4 (2015): 165-171.
- Fox, Kara and Dilay Yalçın. "'They turn their Backs' In Turkey Homophobia festers in Erdoğan's Shadow," *CNN*, Haziran 23, 2017, Erişim Tarihi: Temmuz 25, 2019, <https://edition.cnn.com/2017/06/23/europe/turkey-homophobia-violence/index.html>
- "Guardian: AKP Türkiye'de LGBTİ Hakları Hareketinin Faaliyetlerini Engellemeye Çalışıyor," *BCC News*, Kasım 21, 2017, Erişim Tarihi: Temmuz 23, 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-42062152>
- Guiraidon, Virginie. "Equality in the Making: Implementing European Non-discrimination Law," *Citizenship Studies* 13, no.5 (2009): 527-549.
- Güner, Umut, Pelin Kalkan, Yasemin Öz, Elif Ceylan Özsoy and Fırat Söyle. "Türkiye'de Cinsel Yönelim veya Cinsiyet Kimliği Temelinde Ayrımcılığın İzlenmesi Raporu 1 Ocak – 30 Haziran 2010." (İstanbul: İstanbul Bilgi Yayınları, 2011).
- Güney, Mercan Efe and İrem Ayhan Selçuk. "LGBTs of Turkey between the East and the West – the City and the World through their Eyes in the Case of İzmir." *Gender, Place & Culture A Journal of Feminist Geography* 23, no. 10 (2016): 1392-1403.
- LBGT News Turkey, "Constitutional Court's Changes to Article 40 are now in Effect." 2018. Erişim Tarihi: Temmuz 5, 2019, <https://lgbtnewsturkey.com/2018/03/23/the-constitutional-courts-changes-to-article-40-are-now-in-effect/>
- Kaliber, Alper. "Contextual and Contested: Reassessing Europeanization in the Case of Turkey," *International Relations* 37, no. 1 (2012): 52-73.

- KAOS GL. “Hükümet LGBT’leri İnkâr Etmeye Devam Ediyor.” Mayıs 29, 2013. Erişim Tarihi: Temmuz 5, 2019, <http://kaosgl.org/sayfa.php?id=14251>
- Keyman, Fuat E., and Ziya Öniş. *Turkish Politics in a Changing World: Global Dynamics and Domestic Transformations*. (İstanbul: İstanbul Bilgi University Press, 2007).
- Kurban, Dilek. Country Report Non-discrimination Turkey 2018, European Network of Legal Experts in Gender Equality and Non-discrimination, European Commission, 2018.
- McClain, Michael and Olenka Waite-Wright. “The LGBT Community in Turkey: Discrimination, Violence, and the Struggle for Equality.” *Creighton International and Comparative Journal* 7, no. 1 (2016): 152-181.
- Muedini, Fait. *LGBTI Rights in Turkey Sexuality and the State in the Middle East*. (Cambridge: Cambridge University Press, 2018).
- Mutluer, N. “The Intersectionality of Gender, Sexuality, and Religion: Novelties and Continuities in Turkey during the AKP Era.” *Southeast European and Black Sea* 19, no.1 (2019): 99-118.
- Müftüler-Bac, Meltem. 2005. “Turkey’s Political Reforms and the Impact of the European Union,” *South European Society and Politics* 10 (1): 17–31.
- Narbone, Luigi, and Nathalie Tocci. “Running Around in Circles? The Cyclical Relationship Between Turkey and the European Union,” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 9, no. 3 (2007): 233–245.
- Öniş, Ziya. “Conservative Globalists Versus Defensive Nationalists: Political Parties and Paradoxes of Europeanization in Turkey,” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 9, no. 3(2007): 247–261.
- Patton, Marcie J. “AKP Reform Fatigue in Turkey: What Has Happened to the EU Reform Process?” *Mediterranean Politics* 12, no. 3 (2007): 339–358.
- “Proposal for a COUNCIL DIRECTIVE on implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of religion or belief, disability, age or sexual orientation,” COM(2008)426 final, 02.07.2008.
- Schimmelfenning, Frank, and Ulrich Sedelmeier, eds. *The Europeanisation of Central and Eastern Europe*. (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005).
- Süral, Nurhan. “Anti-Discrimination Rules and Policies in Turkey,” *Comparative Labor Law & Policy* 29 (2008): 191-208.
- Taşkın, Yüksel. “AKP’s Move to ‘Conquer’ the Center-Right: Its Prospects and Possible Impacts on the Democratization Process,” *Turkish Studies* 9, no.1 (2008): 53-72.
- “TC Anayasası,” *Resmi Gazete*, Kanun no: 2709, 18.10.1982.

- Tocci, Nathalie. “Europeanisation in Turkey: trigger or anchor for reforms?” *South European Society and Politics*, 10, no.1 (2005), 73-83.
- “Türk Silahlı Kuvvetleri, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı Sağlık Yeteneği Yönetmeliği,” *Resmi Gazete*, Kanun No: 29885, 11.11.2016.
- “Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu,” Erişim Tarihi: Temmuz 28, 2019, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6701.html>
- “Türkiye LGBT+ Hakları Konusunda En Kötü Ülkeler Arasında,” T24, Mayıs 14, 2019, Erişim Tarihi, Temmuz 28, 2019, <https://t24.com.tr/haber/turkiye-lgbt-haklari-konusunda-en-kotu-ulkeler-arasinda,821291>
- Yılmaz, Gözde. “From Euphoria to EU-phobia? Changing Turkish Narratives in EU-Turkey Relations,” *Baltic Journal of European Studies* 9, no.1 (2019): 20-32.
- Yılmaz, Gözde. “From Europeanisation to de-Europeanisation: the Europeanisation process of Turkey in 1999–2014,” *Journal of Contemporary European Studies* 24, no. 1 (2016): 86–100.
- Yılmaz, Gözde. “EU Conditionality is Not the Only Game in Town! Domestic Drivers of Turkey’s Europeanization,” *Turkish Studies* 15, no. 2 (2014): 303–321.
- Yılmaz, Gözde and Diğdem Soyaltın. “Zooming into the ‘Domestic’ in Europeanization: Promotion of Minority Rights and Fight Against Corruption in Turkey,” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 16, no. 1 (2014): 11–29.
- Yılmaz, Volkan. “Yeni Anayasa Sürecinde LGBTİ Hakları Hareketi’nin Eşit Yurttaşlık Mücadelesi: Çoğunlukçu Demokrasiye Karşı Anayasal Demokrasi,” içinde *Farklılıkların Birlikteliği Türkiye ve Avrupa’da Birarada Yaşama Tartışmaları*, ed. Ayhan Kaya, 169-181. (İstanbul: İstanbul Bilgi Yayınları, 2014).

